Chapter - 1
विद्यायाऽमृतमश्नुते

अभ्यासः

प्रश्न 1. संस्कृतभाष्य उत्तरं लिखित -

(क) ईशावास्योपनिषद् कस्यः संहिताः भागः?

(ख) जगत्सर्वं किद्दशम् अस्ति?

(ग) पदार्थभोगः कथं करणीयः?

(घ) शतं समाः कथं जिजीविषेत्?

(ङ) आत्महनो जनाः कीद्दशं लोकं गच्छन्ति?

(च) मनसोऽपि वेगवान् कः?

(छ) तिष्ठन्नपि कः धावतः अन्यान् अत्येति?

(ज) अन्धन्तमः के प्रविशन्ति?

(झ) धीरेभ्यः ऋषयः किं श्रुतवन्तः?

(ञ) अविद्यया किं तरति?

(ट) विद्या किं प्राप्नोति?

उत्तरम् :

(क) ईशावास्योपनिषद् 'यजुर्वेद-संहितायः' भागः।

(ख) जगत्सर्वम् ईशावास्यम् अस्ति।

(ग) पदार्थभोगः त्यागभावेन करणीयः।

(घ) शतं समाः कर्माणि कुर्वन् एव जिजीविषेत्।

(ङ) आत्महनो जनाः 'असुर्या' नामकं लोकं गच्छन्ति।

(च) मनसोऽपि वेगवां आत्मा अस्ति।

(छ) तिष्ठन्नपि परमात्मा धावतः अन्यान् अत्येति।

(ज) ये अविद्याम् उपासते ते अन्धन्तमः प्रविशन्ति।

(झ) धीरेभ्यः ऋषयः इति श्रुतवंतः यत् विद्या अन्यत् फलं भवति अविद्यया च अन्यत् फलं भवति।

(ञ) अविद्यया मृत्युं तरति।

(ट) विद्या अमृतं प्राप्नोति।

प्रश्न 2. 'ईशावास्यम् .... कस्यस्विद्धनम्' इत्यस्य भावं सरलसंस्कृतभाष्य विषदयत्।

उत्तरम् : सर्वम् इदं जगत् परमात्मना आच्छादितो वर्तते।

प्रश्न 3. 'अंधन्तमः प्रविशन्ति.......विद्यायां रताः' इति मन्त्रस्य भावं हिन्दीभाष्य आंग्लभाष्य वा विशदयत् -

उत्तरम् : अविद्या की आराधना नहीं करनी चाहिए |

प्रश्न 4. 'विद्यां चाविद्यां च......ऽमृतमश्नुते' इति मन्त्रस्य प्राकृतिकं स्पष्टयत्।

उत्तरम् : विद्यायाः अविद्याः च भेदं ज्ञात्वा अविद्यारूपी अन्धकारं, मृत्युं विचित्र विद्यारूपी अमृतरूपी अपाराम् सत्यज्ञानमयं प्रकाशमयं परमात्मां प्रति गन्तव्यम्।

प्रश्न 5. रिक्तस्थानानि पूरयत् -

(क) इदं सर्वं जगत् ....।

(ख) मा गृधः ....।

(जी) शतं समाः .... जिजीविषेत्।

(घ) असूर्या नाम लोका .... अवृताः।

(ङ) अविद्योपासकाः .... प्रविशन्ति।

उत्तरम् :

(क) इदं सर्वं जगत् **ईशावास्यम्।**

(ख) मा गृधः **कस्यस्वित् धनम्।**

(ग) शतं समाः **कर्माणि कुर्वन् एव** जिजीविषेत्।

(घ) असूर्या नाम लोका **अन्धेनतमसा** अवृताः।

(ङ) अविद्योपासकः **अन्धन्तमः** प्रविशन्ति।

प्रश्न 6. अधोलचितानां सप्रसङ्ग हिन्दीभाष्य व्याख्या कार्या

(क) तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः।

(ख) न कर्म लिप्यते नरे।।

(ग) तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति।

(घ) अविद्यया मृत्युं तीर्वा विद्याऽमृतमश्नुते।

(ङ) एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति।

(च) तानस्ते प्रेत्याभिग्च्छन्ति ये के चात्मनो जनाः।

(छ) अनेजदेकं मनसो जवियो नैनदेवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत्।

उत्तरम् :

(क) त्यागना निर्भय जीवनयापन करना चाहिए |

(ख) शुभ कर्मों का त्याग करना चाहिए और अशुभ कर्मों का त्याग करना चाहिए |

(ग) ब्रह्म सर्वत्र से पहले विद्यामान है |

(घ) जो विद्या एवं अविद्या को जानता है | वह सब ब्रह्म को जानता है |

(ङ) मनुष्य को आलस्य का त्याग कर कार्य करना चाहिए |

(च) मानव अविद्या रूपी दुःख सागर को पार कर विद्या रूपी अनुपम सुख प्राप्त करें।

(छ) अज्ञान को पार कर ज्ञान प्राप्त करके ब्रह्म को पहचाना जा सकता है |

प्रश्न 7. उपनिषन्मंत्रयोः अन्वयं लिखित -

(क) अन्यदेवाहुरविद्या अन्यदाहुरविद्या।
इति सुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विच्चक्षिरे।

(ख) अनेजदेकं मनसो जवियो नैनदेवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत्।
तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठत्तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति ॥

उत्तरम् :

(क).विद्या अन्यात् एव आहुः संभावात्, अविद्या अन्यात् आहुः असंभवत्, इति सुश्रुम धीराणां ये नः तत् विचक्षिरे।

(ख). तत् अनेजत् एकं मनसः जवीयः न एनत् आप्नुवन् पूर्वमर्षत् धावतः अन्यान् अत्येति तिष्ठत् तस्मिन अपः मातरिश्व दधाति

प्रश्न 8. प्रकृतिं प्रत्ययं च योजयित्वा पदानं कुरुत् -

त्यज् + क्तः; कृ + शत्र; तत् + तसिल

उत्तरम् :

(क) त्यज् + क्त = त्यक्तः
(ख) कृ + शत्रु = कुर्वन्
(ग) तत् + तस = ततः

प्रश्न 9. प्रकृतिप्रत्ययविभागः क्रियताम् -

प्रेत्य, तीर्त्वा, धावतः, तिष्ठत्, जवीयः

उत्तरम् :

(क) प्रेत्य = प्र + √इ + ल्यप

(ख) तीर्त्वा = √तृ + कत्वा

(ग) धावतः = √धव + शत्रु (नपुंसकलिङ्गम, षष्ठी) -एकवचनम्)

(घ) तिष्ठत् = (स्था + स्त्रि (नपुंसकलिङ्गम, प्रथमा-एकवचनम्)

(ङ) जवीयः = जव + ईयसुन > ईयस (नपुंसकलिङ्गम, प्रथमा-एकवचनम्)

प्रश्न 10. अधोलकितानि पदानि आश्रित्य वाक्यरचनां कुरुत् -

जगत्याम्, धनम्, भुञ्जीथाः, शतम्, कर्माणि, तमसा, त्वयि, अभिगच्छन्ति, प्रविशन्ति, धीराणा, विद्यायाम्, भूयः, समाः।

उत्तरम् :

(वाक्यरचना)

1. जगत्याम् - जगत्याम् अनेके ग्रहाः उपग्रहाः च शांति।
2. धनम् - कस्य अपि धनं मा गृधः।
3. भुञ्जीथाः - जगतः भोगान त्यागभावेन भुञ्जीथाः।
4. शतम् - कर्माणि कुर्वन् एवं शतं वर्षाणि जिजीविषेत्।
5. कर्माणि - सदा शुभानि कर्माणि एव कुर्यात्।
6. तमसा - एतत् कूपं तमसा अवृत्तम् अस्ति।
7. त्वयि - त्वयि कः स्निह्यति ?
8. अभिगच्छन्ति - शास्त्रीयः पथाय गुरुम् अभिगच्छन्ति।
9. प्रविशन्ति - अविद्ययाः उपासकाः अन्धन्तमः प्रविशन्ति।
10. धीराणाम् - धीराणाम् उपदेशः गाधिरेण श्रोतव्यः।
11. विद्यायाम् - रालोद योगिनः विद्यायाम् एव रताः भवन्ति।
12. भूयः (पुनः) - सः आगत्य भूयः आगच्छत्।
13. समाः (वर्षानि) - सदाचारिणः जनाः शतं समाः जीवन्ति।

प्रश्न 11. सन्धि/संधिच्छेदं वा कुरुत् –

(क) ईशावास्यम् .... + ...

(ख) कुर्वन्नेवेह .... + ... + ...

(ग) जिजीविषेत् + शतं ....

(घ) तत् + धावतः ....

(ङ) अनेजत् + एकं ....

(च) आहुः + अविद्यया ....

(छ) अन्यथेतः .... + ...

(ज) तांस्ते .... + ...

उत्तरम् :

(क) ईशावास्यम् - ईश + आवास्यम्

(ख) कुर्वन्नेवेह - कुर्वन् + एव + इह

(ग) जिजीविषेत् + शतं - जिजीविषेच्छतम्

(घ) तत् + धावतः - तद्धावतः

(ङ) अनेजत् + एकं - अनेजदेकम्

(च) आहुः + अविद्यया - अहुर्विद्या

(छ) अन्यथेतः - अन्यथा + इतः

(ज) तान्स्ते - तान् + ते।

© not to be

प्रश्न 12. अधोलिखितानां समुचितं योजनं कुरुत ।

1. **धनम् - वायुः**
2. **समाः - आत्मानं ये घनन्ति**
3. **असूर्याः - श्रुतवन्तः स्म**
4. **आत्महनः- तमसाऽऽवृताः**
5. **मातरिश्व - वर्षानि**
6. **सुश्रुम - अमृतं**
7. **अमृतम् - वित्तम्**

उत्तरम् :

1. धनम् - वित्तम्
2. समाः - वर्षाणि
3. असूर्याः - तमसाऽऽवृताः
4. आत्महनः - आत्मानं ये घनन्ति
5. मातरिश्व - वायुः
6. सुश्रुम - श्रुतवन्तः स्म
7. अमृतम् – अमरता

प्रश्न 13. अधोलिखितानां पदानां पर्यायपदानि लिखित -

नरे, ईशः, जगत्, कर्म, धीराः, विद्या, अविद्या

उत्तरम् :

(पर्यायपदानि)

- नरे = मनुष्ये
- ईशः = ईश्वरः
- जगत् = संसारः
- कर्म = कार्यम्
- धीराः = विद्वांसः, पण्डिताः
- विद्या = अध्यात्मज्ञानम्
- अविद्या = आध्यात्मविद्या, व्यावहारिकज्ञानम्

प्रश्न 14. अधोलिखितानां पदानां विलोमपदानि लिखितत् -

एकम्, तिष्ठत्, तमसा, उभयम्, जवीयः, मृत्युम्

उत्तरम् :

(विलोमपदनि)

- एकम् - अनेकम्
- तिष्ठत् - धावत्
- तमसा - प्रकाशेन
- उभयम् - एकम्
- जवीयः - शनैश्चरम्, तिष्ठत्
- मृत्युम् - अमृतम्